

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X

Archivum Lithuanicum 19

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 19

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2017

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS

DOC. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

PROF. DR. *William R. Schmalstieg* (kalbotyra / linguistics),
PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY, UNIVERSITY COLLEGE

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Jurgita Venckienė

Lietuviški XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios antkapių užrašai: santykis su bendrine kalba ○ 9

Jurgis Pakerys

Mažvydas ir Augustinas: *imk(it) ir skaityk(it)* ○ 39

Mindaugas Šinkūnas

Senųjų Biblijos vertimų lyginamųjų tyrimų automatizavimas ○ 57

Birutė Kabašinskaitė

Rašmuo <y> antrajame *Knygos nobažnystės* leidime ○ 99

Anna Helene Feulner

John Wilkins' *Essay* (1668) und die 'Londoner Bibel' ○ 113

Giedrius Subačius

Simono Daukanto *Didžiojo lenkų–lietuvių kalbų žodyno* rašymo laikas: 1852–1856, 1857–1858 m. ○ 137

Jurgita Venckienė

Juozapo Arnulfo Giedraičio *Naujas Įstatymas* (1816): santykis su *Evangelijų* leidimais XIX a. ○ 149

Olga Mastianica-Stankevič

Mečislovo Davainio-Silvestraičio dienoraštis: lietuvių inteligento saviraiškos Vilniuje liudininkas (1904–1912) ○ 171

Publikacijos (Publications)

Liucija Citavičiūtė

Iš Goethe's ir Schillerio archyvo Weimare: Abraamo Jakobo Penzelio, Johanno Wolfgango von Goethe's ir Martyno Liudviko Rėzos laišakai dėl lietuvių dainų rinkinio *Dainos oder Litthauische Volkslieder* (1825) ○ 197

Liucija Citavičiūtė

Iš Goethe's ir Schillerio archyvo Weimare: dvi Johanno Wolfgango von Goethe's recenzijos apie lietuvių dainų rinkinį *Dainos oder Litthauische Volkslieder* (1825) ○ 243

Jolanta Gelumbeckaitė

Abraomo Kulviečio ir Stanislovo Rapolionio biogramos XVI Magdeburgo centurijoje ○ 265

Domininkas Burba

Rankraštinis lenkų–lietuvių kalbų žodynelis Eustachijaus Tiškevičiaus dokumentų rinkinyje Vroclave ○ 281

Darius Staliūnas

1886 m. Zacharijaus Liackio traktatas apie lietuvių kalbą ○ 293

Recenzijos (Reviews)

Arūnas Sverdiolas

Recenzuojama: Dainora Pociūtė, *Nematomos tikrovės šviesa. Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos*, 2017 o 317

Vytautas Rinkevičius

Recenzuojama: Pietro U. Dini, „*ins undeudsche gebracht*“. *Sprachgebrauch und Übersetzungsverfahren im altpreußischen Kleinen Katechismus*, 2014 o 325

Felix Thies

Review of: Virginija Vasiliauskienė, Kristina Rutkovska (eds.), Konstantinas Sirvydas, *Punktai sakymų nuo Advento iki Gavėnios* = Konstanty Szyrwid, *Punkty Kazań od Adwentu do Postu*, Kritinis leidimas / Wydanie krytyczne, 2015; Virginija Vasiliauskienė, Kristina Rutkovska (eds.), Konstantinas Sirvydas, *Punktai sakymų Gavėniai* = Konstanty Szyrwid, *Punkty Kazań na Wielki Post*, Kritinis leidimas / Wydanie krytyczne, 2015; Virginija Vasiliauskienė, Kristina Rutkovska, *Konstantino Sirvydo Punktai sakymų* = *Punkty Kazań Konstantego Szyrwida*, Teksto rengimo principai, rodyklės, šaltiniai / Zasady edycji, indeksy, źródła, 2016 o 333

Robert Frost

Review of: Gina Kavaliūnaitė (ed.), *Samuelio Boguslavo Chylinskio Biblija 3. Chylinskio Biblijos istorijos šaltiniai*, 2015 o 339

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Domas Kaunas, *Kristijono Donelaičio atminties paveldas*, Studija, 2016 o 349

Veronika Girininkaitė

Recenzuojama: Olga Mastianica, *Bajorija lietuvių tautiniame projekte (XIX a. pabaiga–XX a. pradžia)*, Monografija, 2016 o 363

Regina Venckutė

Recenzuojama: Birutė Vanagienė, *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas. Ylakių, Lenkimų, Mosėdžio, Skuodo, Šačių apylinkių šnektos*, 2014–2015 o 371

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Veronika Girininkaitė

Laikraštis *Litwa* prenumeratoriaus akimis o 381

Vilma Zubaitienė

Mokslinė konferencija „Reformacija ir senoji Lietuvos raštija“ o 387

Ona Daukšienė

In memoriam: Eglė Patiejūnienė (1964–2017) o 393

Roma Bončkutė

In memoriam: Vytautas Vanagas (1930–2017) o 399

Arūnas Sverdiolas

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Vilnius

Recenzuojama:

Dainora Pociūtė,
Nematomos tikrovės šviesa.
Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos

Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla,
2017, 332 p. ISBN 978-609-459-825-8

Istorikai pasakoja apie praeities visuomenės gyvenimą remdamiesi liudijimais ir pėdsakais, kuriuos jiems pavyksta aptikti, vis pildydami ir perrašydami ankstesnius pasakojimus, jei tiktai jų yra. Tai bene akivaizdžiausiai matyti politinėje istorijoje, bet reiškiasi ir kultūros, konkrečiai – religijos, religijų ir konfesijų istorijoje, apie kurią dera kalbėti šiandien, pasirodžius naujai Dainoros Pociūtės knygai *Nematomos tikrovės šviesa. Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos*. Taip rašoma: 1) institucijų – bažnyčių, parapijų tinklo ir bažnytinės administracijos bei ūkio formavimosi istorija, 2) įvykių – asmenų veiksmų, susirinkimų, disputų istorija, 3) knygų, atvaizdų, statinių ir kitų artefaktų istorija. Tačiau kalbant apie tai, ką XIX a. vokiečiai vadino *Geistesgeschichte*, dvasios istorija, o dabar tai vadinama ir plėtojama kaip kultūros, idėjų, mąstymo, mentaliteto, problemų istorija ar dar kaip kitaip, į pirmąją vietą iškyla kitokio pobūdžio uždaviniai. Čia veiksmai, o ypač tekstai ir kiti tvarūs kūriniai yra ne tiek faktus nustatančios ir kaupiančios istorijos medžiaga, kiek šaltiniai tokiai istorijai, kuri turi reikalą su įvairialypėmis prasmėmis. Tiesa, ir čia neįmanoma išsiversti be įvykinės, institucinės, artefaktų (ypač leidinių) istorijų, bet jos tėra tik pagalbinės: istorikas schemiškai rekonstruoja kontekstą, įvykių seką ir tinklą, o patys tekstai ir kiti kūriniai bylodami prašosi būti suprantami bei aiškinami, reikalauja aiškintojo, hermeneuto. Intensyviai tirti tekstus, analizuoti ir interpretuoti jų turinį – visų pirma literato, t. y. profesionalaus tekstų skaitytojo uždavinys (literatūrą suprantant pačia plačiausia, raštijos prasme).

Kaip tik toks yra Pociūtės darbas, tiriant Reformaciją Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje kaip dvasinės kultūros reiškinių kompleksą, šiuo atveju – tekstinio išpažinimo, tekstinės tikėjimo raiškos istoriją. Čia esminiai uždaviniai yra išskelti svarbiausius tekstus, juos publikuoti (lietuvių kultūros atveju – ir išversti, nes patys sa-

vaine jie yra Lietuvos, bet daugiausia ne lietuvių kultūros istorijos dalis, tokia dalimi juos dar reikia padaryti, įsavinti), pagaliau – profesionaliai skaityti, nagrinėti jų turinį. Neatsitiktinai po Pociūtės knygos *Maištininkų katedros*¹ pasirodė jos parengtos Abraomo Kulviečio *Tikėjimo išpažinimo* ir nuncijaus Luigi Lippomano bei kunigaikščio Mikalojaus Radvilos Juodojo poleminių laiškų publikacijos². Jau perskaičius *Maištininkų katedras* buvo aišku, kad ateityje reikės išleisti ir Radvilos Juodojo laiškus, rašytus protestantizmo korifėjams. Šis įspūdis dar sustiprėja skaitant naująją autorės knygą. Taip pat aiškiai krinta į akis, kad reikės atverti skaitytojams ir dėmesingai skaityti gausią Lippomano korespondenciją ir daugelį kitų Pociūtės plačiau ar siauriau aptariamų tekstų.

Sakyčiau, knygai pasirinkta labai vykusi forma – tai aštuonių žymiausių ir skirtingų XVI a. Lietuvos Reformacijos veikėjų – Abraomo Kulviečio, Mikalojaus Radvilos Juodojo, Simono Zacijaus, Petro Gonezijaus, Giorgio Biandratos, Mikalojaus Paco, Simono Budno ir Andriaus Volano – intelektualinių portretų serija. Aplink kiekvieną iš jų klostosi turininiai ar probleminiai segmentai, kuriais punktyriškai nužymima ir faktinė LDK Reformacijos istorija ir, svarbiausia, svarstoma pamatinių jos tekstų seka bei tinklas. Ši forma pasirinkta dėl esminių priežasčių: „Lietuvos Reformacijos istorija yra asmenybių ir idėjų istorija“ (p. 12). Mat reformacija Lietuvoje netapo valstybine konfesija ar konfesijomis, liko privačiu reikalu, reformatų bendruomenių atsirado, jos plėtojosi ir gyvavo saviorganizacijos pagrindu. Skaitant rišlų knygos tekstą, kuriame sudėliotas schemiškas, o kai kur jau ir gana detalus vaizdas, reikšmingai papildantis monumentalią Ingės Lukšaitės studiją³, atsiveria ir tolesnė tyrimo perspektyva – intensyvesnė ir visapusiškesnė imanentinė protestantiškosios raštijos turinio analizė. Kartu darosi aišku, kad reikės išleisti išpažinimus, katekizmus, laiškus, diskusijų protokolus ir kitokius mąstymo dokumentus. Praeities raštija rūpi ne tikrai įvairių pakraipų profesionaliems tekstų tyrinėtojams, bet ir jų mėgėjams.

Nauja, protestantiška krikščionio tapatybė Lietuvoje, kaip ir visoje Europoje, atsiranda per skirtį nuo katalikiškosios tapatybės, kurią jis ima laikyti vienu ar kitu atžvilgiu ydinga ir keistina. Tačiau tuo pačiu yra suponuojamas, nors ne visuomet aiškiai suvokiamas artumas – juk nė vienas protestantas negretino savęs, pavyzdžiui, su budizmu ir neturėjo jo omenyje kaip oponento. Pirmieji, Abraomas Kulvietis ir kiti, Pociūtės išsamiau nagrinėti *Maištininkų katedrose*, norėjo tiesiog reformuoti Katalikų bažnyčią, buvo jos reformatoriai. Reformatais, viena iš krikščionybės atmainų, skirtinga nuo katalikybės, jie tapo ne iš karto ir, beje, ne vien tiktai savo pačių pastangomis – jie buvo kaltinami klaidatikyste, erezija ir atstumti.

Bet labai greitai ortodoksijos / heterodoksijos priešprieša ir atitinkama polemika atsirado ir ėmė skleistis taip pat ir paties protestantizmo viduje. Savąją tapatybę tikintieji pradėjo apibrėžti ir per šias vidines skirtis. Tai dialektinės logikos dalykas –

1 Pociūtė 2008.

2 Pociūtė 2011; Pociūtė 2015.

3 Lukšaitė 1999.

variantai, jų savitumas ir nutolimas ryškėja invarianto fone. LDK darosi atpažįstama kaip reikšminga tai, kas žinoma iš Vakarų Europoje besikristalizuojančių protestantiškųjų denominacijų doktrininių skirtumų. Konstatuojama, pavyzdžiui, kad ankstyvasis LDK protestantizmas buvo sinkretiškas ar kompromisiškas, mėgino derinti liuteroniškus ir kalvinistinius elementus, vengė skaidytis. Ypač krintantis į akis LDK protestantizmo savitumas europiniame kontekste yra jo radikalizmas – antitrinito- rizmas, trejybės dogmos atmetimas, anabaptizmas, vaikų krikšto atmetimas, taip pat socialinis, sakytume, „kairysis“, lygybę pabrėžiantis radikalizmas. Radikalumas ir originalumas, kaip paprastai Lietuvoje, čia yra susijęs su provincialiu neįturtumu niuansams ir imponderabilijoms.

Tęsiant tokio pobūdžio darbą, turėtų atsirasti daugiausia pirminių tekstų analize paremta LDK religinio mąstymo istorija, t. y. teologijos, įvairių tikėjimų, konfesijų ir denominacijų teologijų istorija, suprasta ne tikrai istoriškai, bet ir „logiškai“, kaip išplaukianti iš mąstymo esmės, iš teorinio ir moralinio mąstymo būtinybių. Žinoma, tai uždavinys ne vieno asmens jėgoms. Deja, kol kas nematyti, kad dabartiniai pas- kirti tyrinėtojai burtųsi bendram kryptingam darbui.

Teologijos raidos pagrindas, savo ruožtu, yra latentinės, implikuojamos filosofijos raida. Sakykime, katalikiškoji eucharistijos kaip substancinio virsmo samprata remia- si Viduramžių filosofiniu realizmu. Stebuklinis virsmas, Ovidijaus aprašytos beribės metamorfozės, žinomos taip pat mito logiką paveldinčiai stebuklinei pasakai, kata- likiškojoje tradicijoje svarstomos įrėminant filosofiškai, remiantis Platono ir ypač Aristotelio sąvokomis. Tuo tarpu protestantai supranta eucharistiją kaip ženklą ir priminimą. Pastarosios sampratos pagrindas – nominalizmas ir, sakyčiau, ankstyva- sis, renesansinis semiotizmas, kai *Signum est rei signatae signum*, ženklas yra ženkli- namo daikto ženklas⁴, kaip pasako Andrius Volanas (p. 260–261). Reikės Jacques'o Lacano, Algirdo Juliaus Greimo ir kitų struktūralistų bei poststruktūralistų, kad ga- lima būtų pasakyti, jog ženklas yra ženklinamo ženklo ženklas, t. y. atsidurti užda- rame ženklų ar prasmių, „plūduriuojančių signifikantų“ universume be daiktų „pa- čių savaime“. Bene fundamentaliausias filosofinis kismas – realizmo (idėjos, bendry- bės pripažinimo realia) nyksmas ir nominalizmo įsigalėjimas. Šitai vyksta ir Antikos, ir Viduramžių filosofijoje, bet Naujaisiais laikais tampa esminiu dalyku ir galiausiai virsta postmodernybės semiotizmu, kurio stichijoje XX a. atsiduriame visi – semio- tikai ir nesemiotikai.

Reformatų tekstuose išryškėja ir daugiau pamatinių filosofinių dalykų. Štai Jokū- bo Morkūno išleistoje *Postilla lietuviszka* (1600) – Mikolajaus Rejaus *Postilla polska* (1594) vertime – pasirodo *tabula rasa* sąvoka: „Nes kaip filosofai rašo, kad prigimimas žmogaus giama kaip nuoga toblyčia aba nerašyta korta, ant kurios dabar nėjokia rašyma nėra, tikrai kad anta to yra pagatavyta, idant ant jos būtų rašyta: o ką tikrai

⁴ Plg.: „ženklas yra žyminio žymiklis“ (p. 260).

ant jos įrašys, būk piktai, būk gerai, tatai jau vis ant savęs nešiot musija“ (p. 263). Tai pagrindinė Naujųjų laikų empirizmo tezė, kone šimtmečiu vėliau už Rejų ir Morkūną paskelbta Johno Locke'o *An Essay of human Understanding* (1690). Tiesa, šią sąvoką vartojo jau Aristotelis ir stoikai, o vėliau Viduramžių mąstytojai. Esminis dalykas yra ne šios minties originalumas, o jos buvimas tam tikroje geokultūrinėje vietoje ir socialinėje terpėje. Lietuvos filosofijos istorikų dar nepalietas laukas – filosofija pamoksluose, postilėse ir katekizmuose. Romanui Plečkaičiui, parašiusiam solidžią senosios Lietuvos filosofijos istoriją, tai nerūpėjo, jis nagrinėjo tik akademinę filosofiją – paskaitų kursus, disertacijas ir traktatus⁵.

Pamatiniais teologiniams filosofiniams klausimams priskirtinas ir griežtas anikonizmo reikalavimas, Dievo atvaizdų draudimas⁶. Tai, kad Giorgio Biandrata ir kai kurie kiti reikalavo aiškinant Bibliją nevartoti filosofinės kalbos išteklių („kalbant apie Trejybę reikia apsiriboti Apaštalų tikėjimo išpažinimo ir šv. Rašto kalba, vengiant tokių lotynizmų ir scholastinės teologijos terminų kaip *esencija, generacija, etc.*“ (p. 170), „Trejybės sąvoka ir kiti scholastiniai terminai (*essentia, communicatio idiomatum, persona, generatio*) yra visiškai nesutinkami nei Šv. Rašte, nei ankstyvųjų krikščionių raštuose“ (p. 173), taip pat svarbu ne vien tiktai biblinės hermeneutikos požiūriu, bet turi ir filosofinę prasmę. Žinoma, pirmiausia tai Erazmo Roterdamiečio ir kitų Renesanso humanistų *ad fontes* principas, bet už jo slypi jiems dar neiškilęs klausimas, kokia sąmonės instancija yra kompetentinga spręsti tikėjimo klausimus. Naujieji laikai pamažu ardo Viduramžių biblinio tikėjimo ir filosofinio žinojimo sintezę, apnuogindami tikėjimo instanciją, skirtingą nuo žinojimo ir netgi jam priešingą. Galiausiai XIX a. tai atveda prie Sørenso Kierkegaardo garsiojo „arba–arba“, prie minties, kad tikėjimas remiasi paradoksu, vadinasi, negali būti mąstomas, prie fideizmo. Bet Vakarų istorijoje ši mintis turi ir labai seną atitikmenį – Tertuliano ištarą *credo quia absurdum est*. Taip radikaliai persiskyrus pažinimui ir tikėjimui, filosofinė kalba darosi nebepriimtina tikėjimui grįsti, taigi ir šventraščiui aiškinti. Tai nuosekliai apmąstė XX a. protestantiškoji hermeneutika, visų pirma Rudolfas Bultmannas.

Naujoviška, Lietuvoje nebūta ir nepaprastai suklestėjusi raštija buvo protestantų poleminės brošiūros prieš jėzuitus ir kitus protestantus, nelikusios be atsako. Tai nebe katekizmai (nors ir juose, taip pat netgi giesmynuose aptinkama tarpkonfesinių polemikų elementų). Tikėjimo išpažinimas ar pamokslas – monologiniai diskursai. Su Reformacija LDK atsiranda svarstytinų, atvirų ir daugeliui rūpimų klausimų, sinodas ir disputas kaip idėjų svarstymo būdai. Labai įdomu, kad įvairiuose forumuose ne visada būdavo prieinama prie visiems priimtinių išvadų ir todėl jos paliekamos būsimiesiems svarstymams arba individualiai sąžinei, asmeniniam sprendimui, o ne „naujos“ bažnyčios autoritetui. Tuo metu Katalikų bažnyčia mėgino taikyti ir kitas priemones – bažnytinį teismą kaltinant erezija ir už ją baudžiant valstybės galia, stengėsi išlaikyti kitų krikščioniškųjų denominacijų žemesnį teisinį statusą valstybė-

5 Plečkaitis 2004.

6 Žr., pavyzdžiui, Račiūnaitė 2009.

je. Laisvų svarstymų plotmė atvėrė kitas galimybes. Štai Vengruvo sinode nuspręsta laikytis sąžinės ir taikos reikalavimų bei tęsti teisingo sprendimo paieškas, taigi paliekant atvirą tiesos horizontą. „Tiems, kas vaikų krikštą laiko prieštaraujančiu savo sąžinei dalyku, nuspręsta leisti laikytis savo tvarkos, laisvai rašyti bei spausdinti tuo klausimu su bažnyčių vyresniųjų sutikimu“ (p. 211). Tai ankstyvieji Naujieji laikai, Renesansas, su kuriuo dar Jacobas Burkhardtas siejo anksčiau neregėtą individualizmo iškilimą. Net ir asmeniniai užsipuolimai polemikoje rodo, kad į ano meto gyvo svarstymo ir raštijos viešumą išėina konkretūs asmenys. Vilniuje įvyksta Petro Skargos ir Andriaus Volano viešas disputas, paskui jie dar diskutuoja privačiai ir asmeniškai keičiasi tekstais (o viešai – nemaloniais epitetais, p. 269–270). Daug polemizavęs ir su jėzuitais, ir su protestantais Volanas galiausiai nusivylė polemikomis ir nutilo (p. 281).

Šiame kontekste įdomi Simono Budno figūra – iš jo veiklos matyti, kad LDK protestantų polemikos akiratyje atsiranda dar viena oponentų stovykla – stačiatikybė. Ko gero, tai europiniu mastu savitas dalykas. Budnas polemizavo ne tik su katalikais, bet ir su stačiatikiais, o stačiatikiai ir unitai polemizavo su juo. Maskvos stačiatikių vienuolyno viršininkas Artemijus rašė jam smerkiančius laiškus, o Čiudovo stačiatikių vienuolynui priklausiusiame Budno *Katekizmo* egzemplioriuje yra išlikęs amžininko įrašas: „Knyga katekizmas, išspausdinta slavų kalba, kurioje daug liuteriškų ir bažnyčiai priešiškų erezijų, dėl kurių šios knygos krikščionims skaityti nedera. O čia ji laikoma tam, kad tas liuteriškas erezijas pažintume“ (p. 217). Kartu pasirodo, kad tautinė kalba yra turinio plotmę atveriantis dalykas: parašius knygą rusėniškai, ji savaime atsiveria skaitytojui stačiatikiui, o kartu – abipusei polemikai. Kaip tik todėl oponentai profesionalai rezervuoja sau skaitybos lauką, apribodami jį savo konfesijų tikintiesiems.

Savo ruožtu Budnas, kaip savotiškas vietinis ekspertas, polemikos sumetimais išvertė į lotynų kalbą stačiatikių tekstą, pavadintą kone Jorge'ės Luiso Borgeso stiliumi – *Knygelė apie Šventosios Dvasios kilmę, kadaise rusų arba roksolanų prieš lotynininkų nuomones ilyrikų kalba parašyta, o dabar Simono Budno išdėstyta* (p. 219). Knygoje taip pat užsimenama, kad LDK protestantų sinoduose dalyvaudavo judaizmo teologai (jeigu taip tikrai buvo, tai turbūt kaip Senojo Testamento ekspertai?), o antitrinitorių tezes žinojo ir ginčijo savo traktate karaimų teologas Izaokas Trakietis. Visa tai skatina detaliai ir sistemiškai tirti tarpkonfesines polemikas.

Sudarius teologinių bendrumų bei skirčių topologinę schemą ar mentalinį žemėlapią ir atvėrus teologinius bei filosofinius jų pagrindus, man regis, reikės žengti dar vieną, nebe metodologinį, o refleksinį žingsnį – įsitraukti į buvusias polemikas (aišku, tai įmanoma tik antriniu, kone žaidybiniu, vaizduotės įgalinamu būdu) ir savarankiškai svarstyti dalykus, kurie buvo svarstomi tada. Tik patalpinus kultūros istorijos reiškinių į tokio antrinio, „simpatinio“ supratimo ir svarstymo stichiją, galima iš tiesų suprasti, kas gi tai buvo. Man regis, tirti pasirinktą problematiką Pociūtę skatina kaip tik jai imponuojanti nediferencijuotai protestantizmo pradžiai ypač būdinga

tikinčiojo laisvė apibrėžti patį save ir su tuo susijusi maksimali asmeninė atsakomybė. Reformacijos ištakos LDK – paskirų individų mąstymas ir veikla, nesant atraminių institucijų – vienuolynų, universitetų, mokyklų.

Jei jau kalbame apie refleksiją, tai pats paprasčiausias būdas ją atlikti – tai gretinti XVI a. su dabartine religine sąmone. Toks sugretinimas išryškina skirtumus ir šitaip papildoma šviesa nušviečia jas abi. Dabar jau turbūt ir krikščionims kelia nuostabą, kokia aktuali, rūpima, motyvuojanti asmenis (žinoma, anaipol ne visus) tada buvo doktrininė, teologinė problematika, diktavusi jiems anaipol ne visada lengvus – ir esmiškai, ir gyvenimiškai kasdieniškai – pasirinkimus. Dabar Dievo vienumo ar trejybės problematika kritiškai beveik nebesvarstoma ir, manyčiau, daugeliui tikinčiųjų tiesiog nebesuprantama. Iš akiračio dingio ir anabaptizmo problematika: dabar svarstoma, ar būtina gimdyti ligoninėje, o gal galima ir namie, bet nebesvarstoma, ar krikštyti kūdikius, o gal reikia palaukti, kol jie suaugęs ir taps sąmoningi? O juk šis klausimas yra susijęs su pamatine sąžinės, laisvės, individualizmo tema: ar galima esmiškai apibrėžti ir lemti kitą asmenį, ar jis turi apibrėžti ir lemti save pats, kai jau geba tai padaryti?

Šiandien asmuo gali kelti klausimą apie savo priklausymą vienai ar kitai konfesijai ar denominacijai, kartais – apie jos pakeitimą, vienokią ar kitokią konversiją, tačiau pačių konfesijų tapatybės nusistovėjo, jos kritiškai nebesvarstomos ir nebekuriamos. Esi katalikas arba protestantas, liuteronas arba evangelikas reformatas. Pati ši taksonomija aptinkama gatava, asmeniui belieka tapatintis su viena ar kita konfesija. Dabar šios galimybės pasidarė kone be galo ekstensyvios – gali tapti ir judaistu, musulmonu, budistu, pagonimi (nesakau „neopagonimi“, nes šiais laikais viskas yra „neo“) ar dar kuo, pagaliau ateistu. Bet tai taip pat jau apibrėžtos tapatybės. Tiesa, yra ir nekonfesinė krikščionybė, bene artimiausia ankstyvajam protestantizmui, nors ir netapati jam. Kitas dalykas, kad sociologiškai tiriant pasirodo, jog netgi svarbiausi religiniai įsitikinimai neretai būna labai saviti ar netgi paradoksalūs; gana didelė dalis žmonių, laikinčių save krikščionimis, netiki pomirtiniu gyvenimu arba tiki lemtimi. Čia viešpatauja neapibrėžta, nesvarstoma, kaprizinga, dažnai pati sau neaiški tapatybė.

Knygoje paliečiama daugybė smulkių, visai arba beveik visai nefiksuotų, bet kultūros istorikui įdomių reiškinių. Čia vėlgi darosi svarbi pradžioje minėta faktų istorija. Juos reikėtų kaupti ir aiškinti bendresniame prasminiame kontekste, tuo pačiu jį turtinant. Pavyzdžiui, Abraomui Kulviečiui mirus, jo motina laiškuose kunigaikščiui Albrechtui Brandenburgiečiui rašė kaip reformatė, prie jo pašarvoto kūno grupelė artimųjų giedojo giesmes (Vilniaus vyskupas Paulius Alšėniškis buvo uždraudęs jį laidoti šventintoje žemėje). Kokias socialines realijas čia galima aptikti? Ar tai galima laikyti reformatų bendrijos užuomazgomis? Knygoje minimas Radvilos Juodojo brolis Jonas Radvila – protestantas, nepalikęs tekstų. Arba tokia smulkmena, kad vienas iš protestantų radikalų ir aktyvistų Vilniuje buvo barzdaskutys. Ką gi, turbūt tai kultūros istoriko niekur toliau nevedantys akligatviai. Vis dėlto intuityviai suvoki, kad jie turi savaiminę vertę – tai liudijimai apie konkrečią egzistenciją, jos pėdsakai. Bet

Štai užsimenama, kad XVI a. pabaigoje „radosi ne viena konvertito [į katalikybę – A. S.] knyga, neigiamai apibendrinanti asmeninę protestantiškąją praeitį“ (p. 268). Būtų labai įdomu paskaityti tokius tekstus. Įdomus dalykas yra ir pasisakymai doktrinos klausimais asmenų testamentuose, kai jie galėjo jau nebesibaiminti žmonių ir institucijų reakcijos. Būtų svarbu kuo smulkiau sužinoti apie knygų sklaidą, gyvavimą visuomenėje, taip sakant, skaitybos sociologiją. Minima, kad popiežiaus pasiuntinys Antonius Possevinas užtiko karaliaus dvariškį vengrą skaitantį protestantišką knygą (p. 270). Tokios kultūrinės istorinės konkretybės leidžia prisiliesti prie epochos.

Knygoje nupiešti portretai yra nevienodo dydžio ir detalumo. Žinoma, kitaip ir negali būti. Kai kurių figūrų proporcijos ateityje turbūt ne kartą keisis. Labai savotiškas atrodo, bet taip ir lieka mįslingas Mykolo Paco, Kijevo vyskupo-nevyskupo (per 27-erius vyskupavimo *de facto* metus popiežius jo taip ir nepatvirtino, o karalius nenušalino), kartu kalvinisto ar kriptokalvinisto portretas. Pociūtė, man rodos, linkusi laikyti jį pragmatišku ir kompromiso žmogumi, karjeristu ir, spėčiau, Pacas jai dėl to nelabai simpatiškas. Vis dėlto būtų įdomu įsigilinti į jo palikimą grynai teorine, taip pat egzistencine plotme. Šiaip ar taip, Pacas parašė didelį tekstą – *Tikrojo tikėjimo išpažinimą*. Galima būtų dar intensyviau, negu tai padaryta knygoje *Nematomos tikrovės šviesa*, svarstyti tai, ką sako, ką „nori“ pasakyti pats šis tekstas, o ne jo autorius.

Taip pat lieka atviras klausimas, koks yra Mikalojaus Radvilos Juodojo mąstymo branduolys, iš kokio centro jis skleidžiasi? Kodėl jam buvo svarbi savarankiška bažnyčia? Ar tai buvo visų pirma kvazipolitinio pobūdžio sprendimas – Lietuvos protestantų bažnyčia turinti būti savarankiška, nepriklausanti nuo Vokietijos liuteronų ir Šveicarijos kalvinistų vadovavimo? O gal tai religinės laisvės, susijusios su individo sąžine ir todėl mąstomos neinstituciskai, radikaliai, neatsižvelgiant daugiau į nieką, o vien tiktai į reikalavimą ieškoti tiesos, imperatyvas? Norėčiau atkreipti dėmesį į tai, kad čia sugrįžtame prie jau minėtos refleksijos problemos – atsakymas į šį ir kitus tokius klausimus angažuoja ir patį tyrinėtoją, priklauso nuo to, ką jis pats laiko mąstymo branduoliu, iš kokio taško jis pats galvoja ir kalba. Prisimenu populiarią vaikišką sentenciją, o gal ir maginę formulę, iš savo vaikystės Žvėryne: „kas ant kito sako, tas ant savęs pasisako.“ Dabar tai pavadinčiau pamatiniu hermeneutikos principu – interpretatorius neišvengiamai pats įsitraukia į interpretavimo vyksmą, yra užklausias ir netgi kvalifikuojamas interpretuojamo teksto. Tyrinėtojas taip pat neišvengiamai daro atitinkamas esmines prielaidas apie savo knygos personažų motyvus, kurias galima mėginti užčiuopti skaitant šią knygą. Nepamirština, kad sąžinės instancija protestantizme buvo nepaprastai svarbi jau nuo Abraomo Kulviečio, kai daugiau apskritai nebuvo į ką apeliuoti. Beje, tokie „trapūs“ siužetai puikiai derinasi su Vytauto Kavolio posthegelinėmis laisvo žmogaus paieškomis Lietuvos istorijoje. Knygos autorė teigia, kad Radvila Juodasis visų pirma vadovavosi ne galios įtvirtinimo, o tiesos ieškojimo intencijomis. Šis jos teiginys negali nesiremti taip pat ir jos pačios orientacija, nors apie ją Dainora Pociūtė niekad tiesiogiai nepasisako, turbūt manydama, kad tai ne istoriko reikalas.

Literatūra:

- LUKŠAITĖ, INGĖ, 1999: *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos.
- PLEČKAITIS, ROMANAS, 2004: *Lietuvos filosofijos istorija 1*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
- POCIŪTĖ, DAINORA, 2008: *Maištininkų katedros. Ankstyvoji Reformacija ir lietuvių–italų evangelikų ryšiai*, Vilnius: Versus aureus.
- POCIŪTĖ, DAINORA (par.), 2011: *Abraomas Kulvietis: pirmasis Lietuvos Reformacijos paminklas. Abraomo Kulviečio Confessio fidei ir Johanno Hoppijaus Oratio funebris (1547)*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- POCIŪTĖ, DAINORA (sud. ir par.), 2015: *Du laišakai: popiežiaus nuncijaus Luigi Lippomano ir kunigaikščio Mikalojaus Radvilo Juodojo polemika (1556)*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- RAČIŪNAITĖ, TOJANA (sud.), 2009: *Gyvas žodis, gyvas vaizdas. Fabijono Birkowskio pamokslas apie šventus paveikslus*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

ARŪNAS SVERDIOLAS
Šiuolaikinės filosofijos skyrius
Lietuvos kultūros tyrimų institutas
Saltoniškių g. 58
LT-08105 Vilnius, Lietuva
el. p.: arunas.sverdiolas@gmail.com

Gauta 2017 m. liepos 20 d.